A bütykös hattyú (Cygnus olor) első hortobágyi költéséről a hazai viszonyok tükrében

Endes Mihály
endesm@freemail.hu

A faj itthoni fészkeléséről már a legelső, de az azt követő dokumentumok is kérdéseket vetnek fel és kétségeket támasztanak. MARSIGLI (1726) írása tekinthető a kezdetnek, amelyben mind a két hattyúfajt (Cygnus olor, Cygnus cygnus) tárgyalja a „Duna-Tisza vidékéről", noha egyetlen időpontot vagy konkrét lelőhelyet sem ad meg, és az egyes fajok ismertetésekor minden esetben a „Duna madarai' jelzést alkalmazza, a Tisza nem szerepel a műben. Leírásukat is, amely zömmel színezetet és alkalmilag egy-egy elkülönítő bélyeget jelent, Willughby munkájából veszi át, a tojásos fészek ábráján pedig csupán „hattyú" megjelölést használ. Miután ismeretes, hogy a tiszántúli nagy mocsarakat, lápokat, folyók ártereit nem tanulmányozta, továbbá megfigyeléseket is zömmel a déli, a két folyó egybeömlésének vidékén végzett, így konkrétumok híján a mai Magyarország területének ebbéli szerepe joggal kérdőjelezhető meg. Nála ugyanis a címadó régió a pannóniai és „mysiai" Danubius folyó vidéke. Az előbbi a magyar, az utóbbi pedig helyesen nevezve szerb-bolgár-román Duna-szakaszt, azaz Moesiát (és nem a nyugat-törökországi Mysiát) – jelenti, s ő éppen e tájak bejárásának eredményeiről tudósít.

Később már, minden bizonnyal Marsigli nyomán napjainkig azt olvashatjuk, hogy a bütykös hattyú a 19. század végéig helyenként fészkelt (LOVASSY 1927, KEVE 1960). Csekély információs értékű, ráadásul, mint láthattuk, téves a vadász KASPAREK (1914) gondolata: „Bütykös hattyú … nálunk már nagyon ritka … a vizek lecsapolásával". Elsőként azonban SCHENK (1918, 1929) idézi, noha hibásan az olasz grófot, aki hiteles életrajzok szerint valójában nem a 16., hanem helyesen a 17.-18. század fordulóján (az 1680-as évek végétől az 1700-as évek elejéig, tehát több mint tíz esztendőn át) végezte kutatásait. Már itt megjegyezzük, s

később részletesen lesz róla szó, hogy 1875-ös hódmezővásárhelyi, máig bizonytalan költési adatát a korabeli szakma vagy egyáltalán nem, vagy mint téli előfordulási adatot szerepelteti. Másrészt megtudjuk tőlük, hogy mindenkor mutatós jószágnak tekintették, s akinek módja nyílt rá, háznál tartotta, olykor dísztavat készíttetve számára, ahol nem ritkán költött is. Egyetlen tojása a hazai gyűjtemények közül csupán a Nemzeti Múzeumban volt, de az is fogságból származott. KOVÁCS (1882) véleménye alapján „nyár végén a Tiszán és a Hortobágyon jelentkezik", azonban – ismét helyesbítésként – nem nevezi gyakorinak, szemben UDVARDY (1941), illetőleg EMRI et GYÜRE (2004) hivatkozásaival. Noha fészkelőhelyei között elsőként kell feltételezni a Kis- és Nagy-Sárrétet, az Ecsedi-lápot, az utóbbi vidéken például LOVASSY (1931) 1886-89 között végzett kutatásai és adatgyűjtései során „emberemlékezet óta" nem jutott erre utaló információhoz. NAGY (1925) viszont olyan fajok között említi, amelyek „az Alföldön fészkelnek vagy legalább rendszeresen előfordulnak".

Ugyanakkor 19. századi és 20. század eleji vezető ornitológusaink (MADARÁSZ 1903, CSÖRGEY 1904) – s hozzájuk sorolandó SCHENK fentebb hivatkozott (1929) írása – szerint madarunk az előző időkben is csupán ritka átvonuló vagy téli vendég volt, amelynek bármikori költéséről nevezettek említést sem tesznek. CHERNEL (1899, 1904) a faj itthoni előfordulását meg sem említi, illetőleg megjegyzi, hogy néha egyes „vad" példányok hozzánk kerülnek. Így azután Magyarország mai határain belül az első bizonyított adatok az 1854. november 7-én Csíktarcsán (ma Nagytarcsa) begyűjtött, majd a Fertő-tónál 1882. december 31-én lőtt példány. Ha fentieket VÖNÖCZKY-SCHENK (1940) gondolataival egybevetjük egyértelműnek látszik az a tény, hogy a mai Magyarországon előforduló példányok „valamennyien téli vendégek". Emellett valójában reálisnak tekinthető a „… mindössze alig tíz adat …", amely egyébként valójában tizenhárom (adattár nálam – E. M.). A rákövetkező évtizedek nem hoztak jelentős változást sejtető adatokat. Időrendben WARGA

(1950), KEVE (1958, 1960, 1984: valójában 1975-ig.) ugyanarról a helyzetről tudósítanak. „Ritka vendég”, illetőleg „ma már vonuláson is szórványosan, s lehet, hogy domesztikált állományok példányai”. HORVÁTH et SZABÓ 1981-ben (valójában 1978-ig) évtizedes kutatások után sem említik a fajt, noha 1977-ben, s a rákövetkező években már ismert adataival rendelkeztünk (EMRI et GYÜRE 2004).

Érdekes lehet emiatt a bütykös hattyúnak a Magyarországgal közvetlenül délen szomszédos Vajdaságban (egykor Magyarország, ma Szerbia területe) való hajdani és mai helyzete. Elsősorban azért, mert Marsigli éppen ezen a vidéken tanulmányozta legbehatóbban a fészkelő madárvilágot, s elsősorban innen származhatnak e fajnak a költésre utaló legelső információi. Az első megállapítás az, hogy sem ANTAL et AL. (1971), sem MATVEJEV et VASIĆ (1973) nem használják fel Marsigli adatait sőt, nem is idézik személyét sem. Utóbbi forrásokból viszont azt tudhatjuk meg, hogy madarunk itt mindenkor ritka, sőt egyenesen ide tévedt vendégnek számított és kizárólag a téli időszakban.

Ezek után foglalkozzunk a bütykös hattyú hazai költésének egyetlen „bizonyított” adatával (HARASZTHY 2000). Ennek alapja BODNÁR (1947) cikke, amely szerint utolsó fészekalját 1875-ben vitték be Hódmezővásárhely Városi Múzeumának gyűjteményébe. A hét évtizeddel az esemény után megjelenő írás azonban számos kérdést vet fel. Bodnár aktív, 1908 óta az Aquila hasábjain rendszeresen publikáló, a szakma által elfogadott kutatónak számított, akinek napra készen ismernie kellett a madarunkkal kapcsolatos tudományos álláspontot, s emiatt tisztában lenni azzal, hogy adatának mielőbbi közzététele döntő fontosságú lehetett volna. Emellett a szóban forgó vidéken ő a másik hattyúfajt (C. cygnus) tartotta régen gyakori fészkelőnek. Az is egyértelmű tény, hogy a két faj tojása az esetek jelentős részében méret és színezet alapján nem különböztethető meg. Végül ennek a bizonyos fészekaljnak az eredete is kérdéses lehet, mint ahogyan ez háznál lerakott darutojások esetében is megtörtént, szakirodalmi tévedés szintjén. E dilemma közepette

kellene napjainkban (esélytelenül) megválaszolnunk, vajon a bütykös hattyú a 20. század ’70-es éveiben a mai Magyarországon újra, avagy újonnan jelent-e meg, s kezdte meg most nyugati határaink felől keleti irányú terjedését, majd a ’80-as évek óta stabil megtelepedését (MAGYAR 1998, SELMECZI KOVÁCS 2008). Ettől függetlenül a tények önmagukért beszélnek, félvad állományokból származó madarunk mint költőfaj immár több, mint egy évtizede egy vagy több pár képviseletében átlépte a Tisza „határát”: Tisza-tó, Bodrog-zug, Békéscsaba és Csépa vidéke (EMRI et GYÜRE 2004).

Hortobágyon 1999-ben és 2000-ben voltak (Virágos-kúti halastavak) az első, sikertelen fészkelési kísérletek, illetőleg az utóbbi évben a Meggyes-laposon már sikeresnek jelzik egy-egy pár képviseletében (EMRI et GYÜRE 2004: hivatkozása Tar és Végvári jelzéseire). A rákövetkező esztendőkben több ponton is észlelték a szórványos költés tényét.

Az előzőekben vázolt folyamat történéseit magam a Hortobágy legészakibb régiójában, a mások által nem kutatott, s máig nem védett Nagy-kapros (Görbeháza) területén, illetőleg a közel szomszédos Pród (Hajdúböszörmény) környékén tanulmányoztam. A folyamatos munka eredményeként világossá vált, hogy a vidéket a bütykös hattyú előnyben részesíti, s kedvező időjárási, főleg vízviszonyok esetén itt – ez valójában a Nagy-kaprosra vonatkozik – rendszeresen megjelenik, sőt meg is telepedik. Hajdúdorog széli belvízen 1979. április első hetében egy ad. példányt észleltek. Részletes adatok nem állnak rendelkezésre (PAPP 1979). A faj egy párját először a Pród melletti kis halastavon észleltem 1991. március 15-én (ENDES 1992), majd 1999. március 13-án láttam ugyanitt egy fiatal színezetűt (ENDES 1994) és december 4-én egy adult példányt. 1998. április 10.: szintén Pród mellett két agrárterület belvizes foltjain tartózkodott egy-egy pár. 1994. március 27-én Görbeháza mellett szintén több hektáros belvízen borított szántáson hét adult összetartó csapatát figyelhettem meg. 2000. február 29-én a pródi tavon szintén hét adult csapata, amelyek március 4-én még ott teljes létszámban tartózkodtak, március 14-én azonban már csak

három maradt, azután eltűntek. Ezt a tavat 2006-ban az M 35-ös autópálya építésekor nyomtalanul eltüntették.

A Nagy-kapros löszhát-szikes gyep mozaikjainak mélyedéseiben egykori, évszázadokkal ezelőtt Tisza árvizeket vezető és befogadó területek (Bágy-ere, Bágy-tava) zömmel összefüggő komplexe található, amelyek valamilyen okból a II. József-féle felmérésből és térképen történő ábrázolásból kimaradtak (ENDES 2000, 2003, 2004). Ezek a folyószabályozás óta zsilippel korlátozható belvízi szükségtározóként csapadékban gazdag években mai is megtelnek, s szintjük a 0,5-2,0 m-t is elérheti. Időnként azonban nagy természetvédelmi károkat okozva költési időben engedik le, a terület Natura-2000 minősítése ellenére. A nevezetes 2000. évben Nagy-kaproson is megjelent február 29-én tíz adult és négy fiatal színű madárból álló csapat, amely március 4-én még ott volt, de 14-én már csak három: egy összetartó pár és egy lelőtt példány. 23-án további két adult és egy semiadult jelentkezett újból, április 1-jén pedig a revírt erősen védő pár mellett hat juvenilis színezetű volt látható. Ezt követően csak az eredeti pár maradt, s rakott fészket egy kb. ¼ hektáros gyékényfoltban, szomszédos és távolabbi költőtársak: Podiceps cirstatus, P. griseigena, P. nigricollis, Tachybaptus ruficollis, Botaurus stellaris, Fulica atra, Rallus aquaticus, Gallinula chloropus. Az öt pelyhes június 15-én mutatkozott először, róluk fotó és leírás készült (ENDES 2004), emellett számosan megszemlélhették a családot. Augusztus 8-tól többé nem voltak láthatók. Észleléseimről ajánlott küldeményként postáztam cikket a Túzok című folyóirat számára. Anyagom azonban, bár beérkezett, átvették, sohasem látott napvilágot.

A rákövetkező években (2001-2004) víz nem lévén a medrekben, a tavak közvetlen közelében pedig óriási, gépesített munkálatok folytak, a hattyúk sem jelentkeztek vidékünkön. 2005. március 14-én azonban egy sekély vízállásra egy pár megérkezett, de még aznap végleg eltűntek. Egy évvel később, 2006. április 9-én megfelelő viszonyok fogadtak egy párt, azonban minden közbenjárás és ígérgetés ellenére ismét leengedték a vizet, s madaraink ez évben sem maradtak itt költeni. 2007-2008-ban a száraz év miatt nem láttuk őket, 2009-ben viszont már tél végén

kedvező helyzet várta érkezésüket, amely helyzet gyorsan meg is szűnt az újabb illegális zsilipfelnyitás következtében. Hasonlóan indult 2010, a jó vízviszonyok fennállása febr. 28-án ismét itt marasztott egy párt.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a bütykös hattyú közel két évtizeddel ezelőtti megjelenése ebben a régióban is már a terjeszkedési folyamat részeként tekintendő, s elsősorban rajtunk embereken múlott, hogy nem járt mindjárt megfelelő eredménnyel. Bár a Nagy-kaproson lezajlott sikeres költéssel „egyidőben" (pontos dátum nem ismeretes) a Hortobágy más részén is észlelték a jelenséget, ilyen esetekben a hivatalos dokumentálás időpontja dönt ebben az egyébként sem perdöntő helyzetben.

IRODALOM

ALBERT, L., SZINAI, P. 2005. Hattyúk Magyarországon. Madártávlat, XII., 4.: 4-9.

ANTAL, ET AL. 1971. Namenverzeichnis der Vögel der Aut. Provinz. Vojvodina. Larus, 23.: 73-127.

BODNÁR, B. 1947. Adatok Hódmezővásárhely madárvilágához. Aquila, 51-54.: 173-174.

CHERNEL, I. 1899. Magyarország madarai II., Magy. Ornith. Közp., Budapest, 830 pp

CHERNEL, I. 1904. Brehm, A.E.: Az állatok világa 4., Madarak 1., Légrády, Budapest, 702 pp

CSÖRGEY, T. 2004. Madártani töredékek Petényi J. Salamon írásaiból: 386-387., Hornyánszky, Budapest

EMRI, T., GYÜRE, P. 2004. Bütykös hattyú. In A Hortobágy madárvilága (szerk. Ecsedi, Z.): 143-144. Hortobágy, Term.véd. Egyesület, Balmazújváros

ENDES, M. 1992. Bütykös hattyúk (Cygnus olor) Pródon. Calandrella, VI/2.: 55.

ENDES, M. 1994. Bütykös hattyú a Pródi-tavon. Calandrella, VIII/1-2.: 182.

ENDES, M. 2000. A régi-új Nagy-kapros. Term. BÚVÁR, 55.,3.: 42-43.

ENDES, M. 2003. A Nagy-kapros (Hortobágy) gerinces faunája. II. Kárpát-medencei Biol. Szimpoz. Abstract: 139-143., Budapest

ENDES, M. 2004. Szépséges Hortobágy. Csokonai, Debrecen, 134 pp

HARASZTY, L. (szerk.). 2000. Magyarország madarai. Mezőgazda, Budapest, 441 pp

HORVÁTH, L., SZABÓ, L.V. 1981. The ornis of the Hortobágy. In: The fauna of the Hortobágy National Park, Vol. 1.: 391-407. (szerk. Mahunka, S.). Akadémiai, Budapest (kézirat lezárva 1978)

KASPAREK, K. 1914. Magyarország pusztulófélben lévő madarai. NIMRÓD, 2.: 158-160.
KEVE, A. 1958. Bütykös hattyú. In: Magyarország állatvilága, XXI., Madarak, 3.: 5. (szerk. Székessy Vilmos.), Akadémiai, Budapest
KEVE, A. 1960. Bütykös hattyú. In: Magyarország madarainak névjegyzéke: 17., Madártani Intézet, Budapest
KEVE, A. 1984. Bütykös hattyú. In: Magyarország madarainak névjegyzéke: 19., Akadémiai, Budapest (kézirat lezárva 1975)
KOVÁCS, J. 1882. Állattani ösmertetés. In Debrecen szab.kir.város egyetemes leírása (szerk. Zelizy, D.): 166-180. Magyar Orv. Term.vizsg. Nagy-gyűl., Debrecen
LOVASSY, S. 1927. Magyarország gerinces állatai. Kir.-Magy. Term. tud. Társ., Budapest, 895 pp
LOVASSY, S. 1931. Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállás utolsó évtizedeiben. M.T.A., Budapest, 87 pp
MADARÁSZ, GY. 1889-1903. Magyarország madarai. Magy. Nemz. Múz., Budapest, 666 pp
MAGYAR, G. 1998. Bütykös hattyú. In Magyarország madarainak névjegyzéke: 34., Madártani Intézet-M.M.E., Winter Fair, Budapest
MARSIGLI, A.F. 1726. Danubius Pannonico-Mysicus, in sex tomos digestus 5.: Aves Aquaticae circa Danubium et Tibiscum viventes, Hága, 156 pp
MATVEJEV, S.D., VASIĆ, V.F. 1973. Catalogus Faunae Jugoslaviae, IV/3.: Aves. Ljubljana, 118 pp
NAGY, J. 1925. Madarak. In Nagy Alföldünk állatvilága (szerk. Szilády, Z.): 124-131. Debr. Tisza, I. Tud.Társ., Debrecen
PAPP, J. 1979. Bütykös hattyú Hajdúdorog belvizein. Búvár, 10.: 471.
SCHENK, J. 1918. Aves. In A Magyar Birodalom állatvilága (szerk. Paszlavszky, J.), K.M.Term.tud. Társ., Budapest, 112 pp
SCHENK, J. 1929. Brehm, A.E.: Az állatok világa 8., Madarak 1., Gutenberg, Budapest, 372 pp

SELMECZI KOVÁCS, Á. 2008. Bütykös hattyú. In Magyarország madarainak névjegyzéke (szerk. Hadarics, T., Zalai, T.): 43. M.M.E., Budapest
UDVARDY, M. 1941. A Hortobágy madárvilága. Tiscia, 5.: 92-165.
VÖNÖCZKY-SCHENK, J. 1940. Bütykös hattyúk Pilisvörösváron. Term.tud. Közlem., 72.: 125.
WARGA, K. 1950. Bütykös hattyú. In: Állathatározó 1.: 756. (szerk. Moczár, L.), Közoktatásügyi, Budapest